

**ԱԼԵՔՍԱՆԴՐԵՏԻ ՍԱՆՋԱԿԻ ՀԻՄՆԱՆՆԴԻՐՈՆ ՈՐՊԵՏ ԹՈՒՐՔ-ՍԻՐԻԱԿԱՆ ՀԱՐԱՄԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԿՐԱ ԱՋԴՈՂ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՆ\***

**Արսեն Զուլֆալական**

Մերձավոր Արևելքն իր մեջ ամփոփում է աշխարհաքաղաքական, տարածաշրջանային, էթնոկրոնական և արժեքային գործոնների մի բազմաշերտ համակարգ, որը դարեր շարունակ կայուն ազդեցություն է ունեցել և այսօր էլ շարունակում է ունենալ տարածաշրջանի երկրների քաղաքական վարքի և հետապնդած շահերի վրա: Տարածաշրջանային նման բարդ ետնապատկերի ներքո ընդգծված առանձնանում են թուրք-սիրիական հարաբերությունները, որոնք, իրենց մեջ ամփոփելով պատմական իրողությունների ժառանգությունը, ունեցել են տեղատվության և մակընթացության տարբեր ժամանակահատվածներ:

Իր մեջ ամփոփելով պատմական ծանր ժառանգություն՝ թուրք-սիրիական հարաբերություններն այսօր էլ դժվար է անվանել բարիդրացիական: Հետադարձ հայացք նետելով երկու երկրների անցած ուղու և փոխհարաբերությունների պատմության վրա՝ արձանագրենք, որ այդ հարաբերությունների հիմնաքարն ավանդաբար եղել է տարածքային հավակնությունների խնդիրը՝ նասնավորապես Ալեքսանդրետի սանջակի և մի շարք այլ տարածքների պատկանելության հարցերը: Հիշեցնենք, որ նշյալ տարածքները 20-րդ դարի 30-ականների վերջին ընդգրկվել են Թուրքիայի կազմում, որի հետ կապված Սիրիան մինչ օրս առարկություններ ունի: Հարկ է նշել, որ երկու պետությունների միջև տարածքային հավակնությունների շուրջ ձևավորված՝ արդեն առնվազն մի քանի տասնամյակ ձգվող իրավիճակն իր արմատներով գնում է դեպի պատմական անցյալ:

16-րդ դարի առաջին տասնամյակում Օսմանյան կայսրությունը Սելիմ Ահեդի գլխավորությամբ նվաճեց Հյուսիսային Իրաքը, իսկ Մարջ-Դաբիքի հաղթական ճակատամարտից հետո իր վերահսկողությունը հաստատեց Սիրիայում: Թուրքական վերահսկողության հաստատումից հետո Սիրիան և Պաղեստինը[1] բաժանվեցին Դամասկոսի, Հալեպի, Տրիպոլիի և Սայդայի վիլայեթների, իսկ վերջիններս իրենց հերթին՝ սանջակների\* : Վարչատարածքային նմանօրինակ բաժանումը նպատակ ուներ տեղերում խիստ վերահսկողություն սահմանելու միջոցով զրկել տեղաբնակ ազգերին, մասնավորապես՝ արաբներին, սեփական պետության և պետականության կառուցմանն ուղղված քայլեր ձեռնարկելուց: Դա էր նաև պատճառներից մեկը, որ Օսմանյան կայսրության վերահսկողության առնվազն չորս հարյուր տարվա ընթացքում Սիրիան այդպես էլ ունակ չգտնվեց ձևավորելու քիչ թե շատ գործուն գինված ուժեր, ուստի նաև չկարողացավ սեփական անկախությանն ուղղված արդյունավետ քայլեր ձեռնարկելու: Հենց նման իրավիճակում Սիրիան «դիմավորեց» առաջին աշխարհամարտը, որի ելքը նրա հետագա ճակատագրի համար վճռորոշ եղավ:

1914թ. Օսմանյան կայսրությունը, հանդես գալով «Եռյակ միության» գերմանա-ավստրիական ռազմաքաղաքական դաշինքի կազմում, իր առջև նպատակ ուներ պահպանելու և ընդլայնելու ազդեցության իր գոտիներն ու տարածքները: Սակայն պատերազմի անհաջող ընթացքը և 1916թ. երկրորդ կեսից սկսած թուրքական գորքե-

\*\* Հոդվածն ընդունվել է 06.12.2014:

Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել ք.գ.դ., պրոֆեսոր Գարիկ Քեռյանը:

\* Սանջակ (արաբ. Լիուա) - Օսմանյան կայսրության վարչատարածքային միավոր:

րի պարտություններն Անտանտի երկրներին բոլոր ռազմաճակատներում՝ բալկանյան, կովկասյան և արաբական, փոխեցին իրավիճակը:

1916թ. մայիսին Լոնդոնում Ռուսաստանի մասնակցությամբ Անգլիայի և Ֆրանսիայի միջև ստորագրվեց Օսմանյան կայսրության բաժանման՝ Սայքս-Պիկոյի գաղտնի համաձայնագիրը[2], ըստ որի՝ Անգլիան և Ֆրանսիան հաստատեցին Մերձավոր Արևելքում իրենց ազդեցության գոտիները: Ավելի ուշ՝ 1918թ. հոկտեմբերի 30-ին, Թուրքիայի վերջնական պարտությունից հետո, Մուդրոսում կնքված զինադադարով վերջակետ դրվեց Անտանտի և Թուրքիայի միջև ռազմական գործողություններին: Ջինադադարի արդյունքում Անտանտի դաշնակից երկրները ձեռնամուխ եղան Մերձավոր Արևելքի բաժանմանը: Բաժանման արդյունքում Սիրիան անցավ Ֆրանսիայի վերահսկողության ներքո: Վերջինիս հանձնվեցին նաև անգլիացիների կողմից գրավված Ալեքսանդրետի սանջակը, ինչպես նաև Կիլիկիան: Պատերազմի արդյունքում Ֆրանսիայի կառավարմանը հանձնված տարածքներում ֆրանսիական ռազմական դեկավարությունը ձեռնարկեց վարչատարածքային մի շարք վերաձևումներ, որոնց արդյունքում 1918թ. նոյեմբերին 27-ին ստեղծվեց Ալեքսանդրետի ինքնավար սանջակը [3]: Դրա մեջ մտան Հալեպի նահանգի Ալեքսանդրետի, Անտիոքի, Բեյլանի և Հարիմի գավառները:

Անդրադառնալով Ալեքսանդրետի սանջակին՝ հարկ է նշել, որ դրա տարածքը կազմում էր 4805 կմ<sup>2</sup> [4]: Աշխարհագրորեն այն գտնվում է Սիրիայի հյուսիսում (Հալեպից արևմուտք, Լաթաքիայից հյուսիս): Սանջակի տարածքում է գտնվում Իսկանդերուն (Ալեքսադրետ) նավահանգիստը, Անտիոք (Անտաքիա) քաղաքը, Օրոնտես գետի հովիտը, Ամանուսի լեռնաշղթայի հարավային մասը, ինչպես նաև Մուսադաղ (Մուսա) լեռը: Ալեքսանդրետի սանջակի նկատմամբ վերահսկողությունը ռազմավարական տեսանկյունից գերիշխողին հնարավորություն էր տալիս վերահսկելու Միջերկրական ծովի արևելյան հատվածը: Հարկ է նշել, որ Սանջակի ժողովրդագրական կազմը բավական բազմազան էր. Ֆրանսիական մանդատի իշխանության տվյալներով՝ 1920-ականներին սանջակում բնակվում էր մոտ 220 հազար մարդ, որոնցից 87 հազարը ազգությամբ թուրք էին: Մինչդեռ ոչ պաշտոնական տվյալներով՝ բնակչության թիվը կազմում էր մոտ 155 հազար մարդ, որոնցից 35-40%-ն էին թուրքեր: Համաձայն 1937թ. տվյալների՝ սանջակում բնակվում էր 240 հազար մարդ, որից 49%-ն արաբներ էին, 23%-ը՝ թուրքեր, 18%-ը՝ հայեր, 8%-ը՝ թուրքմեններ, իսկ 2%-ը՝ քրդեր, չերքեզներ և այլ ազգեր[5]:

Ալեքսանդրետի սանջակի՝ որպես ինքնավար վարչատարածքային միավորի ձևավորմամբ գործնականում այն ներթափանցեց միջազգային քաղաքական հարթակ՝ հետագայում դառնալով տարածաշրջանում ֆրանս-թուրք-սիրիական հակադրության հիմք, ինչպես նաև միջազգային դիվանագիտության՝ մասնավորապես Ազգերի լիգայում քննարկվող հիմնահարց:

Առաջին աշխարհամարտի տարիներին Մերձավոր Արևելքում Օսմանյան կայսրության բանակների պարտության և անգլո-ֆրանսիական ուժերի հաղթանակի գործում արաբները բավական մեծ ներդրում ունեցան, սակայն պատերազմի ավարտից հետո չստացան այն, ինչ նրանց խոստացել էին Անգլիան և Ֆրանսիան: Նշենք, որ մինչ Սայքս-Պիկոյի համաձայնագիրը Մեքքայի շերիֆ Հուսեյն Իբն Ալիի ու Կահիրեում գլխավոր հանձնակատար և Եգիպտոսի փաստացի կառավարիչ Մակ Մահոունի միջև տեղի ունեցած նամակագրության համաձայն՝ բրիտանական կողմը խոստանում էր ձանաչել արաբների անկախությունը՝ բացառությամբ Կիլիկիայի, Մերսինի և Ալեքսանդրետի շրջանների, Լիբանանի և Սիրիայի մի մասի, որն ընկած է Հալեպի և Դա-

մասկոսի գծից արևմուտք, ինչպես նաև Հարավային Իրաքի՝ Բաղդադից մինչև Բասրա [6]: Այս հանգամանքն առաջացրեց արաբների խոր դժգոհությունը և հետագայում «նպաստավոր հող ստեղծեց դեռևս թուրքական մեծապետական ծրագրերից չիրաժարված Մուստաֆա Քեմալի և Թուրքիայի մյուս պետական-ռազմական գործիչների վարած քաղաքականության համար»[7]:

1920թ. ապրիլի 25-ին Սան-Ռեմոյի կոնֆերանսում Սիրիայի և Լիբանանի մանդատը պաշտոնապես հանձնվեց Ֆրանսիային, իսկ սեպտեմբերի 1-ին Սիրիայում և Լիբանանում նշանակված Ֆրանսիայի բարձր կոմիսարը հաստատեց 1918թ. նոյեմբերի 27-ի ակտը, որով ստեղծվել էր Ալեքսանդրետի ինքնավար սանջակը: Ձևավորված վարչաիրավական նոր կարգավիճակում սանջակի նոր կառավարիչները սկսեցին իշխանական ինստիտուտների ձևավորման գործընթացը: Ըստ նոր կարգի՝ Ալեքսանդրետի սանջակի իշխանական համակարգի բարձրագույն օղակը պետք է լիներ մութասարիֆը\*, որը պատասխանատու էր միայն բարձրագույն կոմիսարի պատվիրակի առջև: Նրա տնօրինության տակ էր Վարչական կոմիտեն, որը փաստացիորեն իրականացնում էր տեղի գործադիր մարմնի գործառույթները: Վարչատարածքային առումով Ալեքսանդրետի սանջակը պաշտոնապես մտնում էր ֆրանսիական վարչակազմի կողմից ստեղծված «Հալեբի հանրապետության» կազմի մեջ [8]:

Չնայած Սան-Ռեմոյի համաժողովի արդյունքում Ֆրանսիան ունեցավ մի շարք ձեռքբերումներ, սակայն հետագա գործընթացները ցույց տվեցին, որ նրա համար այդ պայմաններում անգամ առաջնային էր Թուրքիայի հետ խաղաղության հաստատումը: Ֆրանսիացիների ձգտումը սեպարատ/մասնակի խաղաղության պայմանագիր կնքելու քեմալիստների հետ դրսևորվեց դեռ 1921թ. մարտի 9-ին Լոնդոնի համաժողովում, որտեղ Ֆրանսիայի վարչապետ և արտաքին գործերի նախարար Ա.Բրիանը և Անկարայի կառավարության արտաքին գործերի նախարար Բեքիր Սամի-Բեյը համաձայնագիր ստորագրեցին, որի համաձայն՝ Ֆրանսիան բռնազավթել է Կիլիկիան. դրա փոխարեն Փարիզը ստանում էր Կիլիկիայում և դրանից դուրս՝ Խարբերդի, Սվազի և Դիարբեքի-րի վիլայեթներում կոնցեսիաներ ձեռք բերելու առաջնայնություն: Համաձայն Լոնդոնի համաժողովի արդյունքների՝ հատուկ ռեժիմ էր նախատեսված սահմանել Ալեքսանդրետի սանջակում բնակվող թուրքերի համար, որոնց պետք է տրվեր թուրքական մշակույթը շրջանում զարգացնելու հնարավորություն, մասնավորապես՝ թուրքերենը պետք է ստանար պաշտոնական լեզվի կարգավիճակ[9]: Թուրքական կողմը պայմանագրին կից առանձին նամակներով պահանջում էր նաև թուրքական դպրոցներ բացել և սանջակի՝ հիմնականում թուրքաբնակ գավառներում, նշանակել թուրք պաշտոնատարների [10]: Չնայած Լոնդոնյան համաձայնագրի մի շարք կետեր կյանքի չկոչվեցին և Ազգային մեծ ժողովի կողմից մայիսի 3-ին անվավեր ճանաչվեցին, դա չանդրադարձավ ֆրանս-թուրքական ջերմացման հետագա միտում ցույց տվող հարաբերությունների վրա [11]:

1921թ. հոկտեմբերի 20-ին կնքվեց ֆրանս-թուրքական այսպես կոչված «Ֆրանկ-լին-Բույոնիե» կամ «Անկարայի» պայմանագիրը, որի ստորագրմանը նախորդած գործընթացները փաստում էին, որ ֆրանսիական կառավարությունն ամեն գնով ցանկանում էր, ի հաշիվ մեծ ծախսեր պահանջող Կիլիկիայի, ապահովել իր վերահսկողության տակ գտնվող Սիրիայի անվտանգությունը: Պայմանագիրը կազմված էր 13 կետից, որոնցից կողմերի համար առանցքային նշանակություն ունեին 1-ին, 3-րդ, 4-րդ, 6-րդ,

\* «Մութասարիֆ»- արաբերեն՝ ղեկավար, տարածաշրջանի կառավարիչ:

7-րդ և 10-րդ կետերը: *Ղիցուք՝ առաջին կետը վերաբերում էր ռազմական գործողությունների անմիջապես դադարեցմանը, 3-րդ և 4-րդ կետերը՝ ֆրանսիական զորքերի տարահանմանը, որով փաստացիորեն արձանագրվում էր թուրքական կողմի հաղթանակը: Պայմանագրով Թուրքիան ստանում էր Կիլիկիայի հատվածը\**, իսկ համաձայն պայմանագրի 7-րդ կետի՝ Ալեքսանդրետի սանջակում հատուկ վարչական ռեժիմ էր սահմանվում\*\*»: Նշենք, որ այս հոդվածը թուրքական կողմը հետագայում հմտորեն օգտագործեց սանջակն իրեն միացնելու գործում [12]:

1924թ. դեկտեմբերի 5-ին Ալեքսանդրետի սանջակում ֆրանսիական գերագույն կոմիսար Վեյգանը հրապարակեց սանջակի կարգավիճակն էականորեն բարելավող դեկրետ, որով այն դուրս բերվեց «Հալեբի հանրապետությունից» և փոխանցվեց սիրիական կառավարությանը: Նշյալ դեկրետի դրույթները հաստատվեցին 1924թ. դեկտեմբերի 31-ի Սիրիայի կառավարության հատուկ հրամանագրով: 1925թ. հունվարին արդեն նոր գերագույն կոմիսար Սարայը ևս մեկ քայլ արեց Ալեքսանդրետի սանջակի ինքնավարության ընդլայնման ուղղությամբ. սանջակի իշխանություններին վարչական և ֆինանսական ոլորտներում շնորհեցին լրացուցիչ զգալի լիազորություններ [13]:

Առհասարակ խոսելով ֆրանսիական պռոտեկտորատի հաստատմանը զուգահեռ Ալեքսանդրետի սանջակի ինքնավար միավորի ստեղծման նպատակահարմարության մասին՝ հարկ է նշել, որ պատմագիտական գրականության մեջ դրա վերաբերյալ տարբեր գնահատականներ են հնչեցվում: Մասնավորապես հաճախ կարծիք է հայտնվում, թե այն արհեստական միավոր էր և ոչ աշխարհագրական, ոչ էլ տնտեսական առումով դրա անհրաժեշտությունը չկար: Օրինակ՝ ակադեմիկոս Ա.Բայրամյանը նշում է. «Սանջակի ստեղծումը շրջանի ազգաբնակչության շահերի և ցանկությունների արտահայտումը չէր» [14]: Այն, ըստ էության, ֆրանսիական իշխանությունների առաջին քայլերից էր, որն ուղղված էր Սիրիայում ֆրանսիական տիրապետության հարատև հաստատմանը: Ֆրանսիան այդ ամենը քողարկում էր այն լույսի ներքո, թե իբր իր ձեռնարկած քայլերն ուղղված են ազգային փոքրամասնությունների շահերի պաշտպանությանը, մինչդեռ դա փաստացիորեն «*divide et impera*» (բաժանիր, որ տիրես) սկզբունքի կիրառման հաջողված փորձ էր: Ավելին՝ սանջակում հաստատված «հատուկ ռեժիմը» նույնպես ուներ իր ետնանպատակները: Ֆրանսիական մանդատային իշխանություններն արհեստականորեն ստեղծեցին այն տպավորությունը, թե թուրք բնակչությունը կազմում է Ալեքսանդրետի շրջանի ողջ բնակչության 38 տոկոսը [15], ուստի պետք է առանձնահատուկ կարգավիճակ ունենա: Մինչդեռ հիմնական խնդիրն անցկացված ժողովրդագրական հաշվարկներում էր [16]. սանջակի ազգաբնակիչների մեծամասնություն կազմող արաբական բնակչությունը բաժանվեց «արաբ-ալևիների, արաբ-սուննիների, հույն-ուղղափառների, հույն-կաթոլիկների, մարոնիտների, ասորիների, քաղդեացիների, բողոքականների և այլ» համայնքների [17]: Իսկ ինչ վերաբերում է թուրք բնակչությանը (որն իրականում կազմում էր բնակչության 20 տոկոսը), ապա նրանց, միացնելով թուրքմեններին, թրքացած կամ թրքախոս այլ տարրերի, ստեղծեցին «թուրքական մեծ համայնք»: Ի դեպ, Ալեք-

\* Հետագայում այս պայմանները հաստատվեցին 1923թ. կնքված Լոզանի համաժողովում:

\*\* Պայմանագրի 7-րդ հոդվածում նշվում էր ֆրանսիական դեկավարության ներքո սանջակի տարածքում հատուկ վարչական ռեժիմի ստեղծման մասին, որը պետք է ապահովեր թուրքական համայնքի մշակութային ինքնավարությունը: Թուրքերենը, այդ փաստաթղթի բովանդակության հասպատասխան, պետք է ստանար պաշտոնական լեզվի կարգավիճակ:

սանդղետի սանջակում մեծ էր նաև հայերի թիվը, սակայն նրանց ևս մանդատային իշխանությունները բաժանեցին համայնքների՝ «հայ-լուսավորչական, հայ-կաթոլիկ, հայ-բողոքական»[18]: Այս մեթոդաբանությամբ տեղական իշխանություններն արհեստականորեն նվազեցնում էին արաբ մեծամասնության թիվը, և թուրք բնակչության համար ստեղծվում էր «լեզգիտիմ հիմք», որը պիտի արդարացներ ընդունված «հատուկ ռեժիմը»[19]:

Այսպիսով՝ սանջակի մանդատային իշխանությունները վարում էին պրոթուրքական քաղաքականություն, որն ուղղված էր Սիրիայի մասնատմանը և ուղեկցվում էր բացահայտ խտրականության դրսևորմամբ՝ մեծապես վնասելով Սիրիային և Ալեքսանդրետի շրջանում բնակվող արաբներին ու այլ ազգերին: Քաղաքական այս գիծն արտահայտվում էր ինչպես պետական պաշտոնների բաշխման և բյուջետային հատկացումների ժամանակ, այնպես էլ մշակույթի և կրթության բնագավառներում[20]:

1936թ. իրավիճակը մանդատային կառավարման ներքո գտնվող տարածքների շուրջ սկսեց սրվել, երբ սեպտեմբերի 9-ին հրապարակվեց ֆրանս-սիրիական պայմանագիրը: Այն նախատեսում էր մանդատային կառավարության աստիճանական վերացում, որի արդյունքում Սիրիան ձեռք էր բերում լիակատար անկախություն: Թուրքիայի ԱԳՆ-ն դեմ արտահայտվեց՝ Ֆրանսիայից պահանջելով Ալեքսանդրետի սանջակի կառավարության հետ առանձին պայմանագիր կնքել, որը հետագայում կնշանակեր դե յուրե ինքնիշխան պետության կարգավիճակի ձևանալու: Բոլոր նախկին համաձայնությունները, ըստ թուրքական կողմի, այս կամ այն չափով նախատեսում էին Ալեքսանդրետի սանջակի նկատմամբ պահպանել ֆինանսական խնամակալությունը[21]: Ֆրանսիական կառավարությունը, մերժելով Անկարայի պահանջները, ընդգծեց, որ Սիրիայի կազմում Ալեքսանդրետի սանջակի ինքնավարության մակարդակը լիովին բավարար է: 1936թ. հոկտեմբեր-նոյեմբեր ամիսներին տեղի ունեցան երկու պետությունների ներկայացուցիչների դիվանագիտական խորհրդատվություններ, որոնք անարդյունք ավարտվեցին: Դիվանագիտական հայտազրերի փոխանակումները շարունակվեցին այնքան ժամանակ, մինչև Ֆրանսիան առաջարկեց վեճի լուծումը վստահել Ազգերի լիգային: Այդ ընթացքում Սանջակում հուզումներ սկսվեցին: Թուրքական բնակչության հատվածում տեղի ունեցան ընդհարումներ տեղական ոստիկանության հետ: Չնայած միջազգային հանձնաժողովի դիտորդների ժամանմանը՝ դրությունը սրվում էր, ընդ որում՝ Թուրքիայում ուժեղանում էր ամեն գնով «Սանջակի վերամիավորմանը» հասնելու պահանջը [22]:

1936թ. դեկտեմբերի 27-ին Ազգային լիգայի խորհուրդը Ֆրանսիայի և Թուրքիայի ներկայացուցիչների համաձայնությամբ որոշում ընդունեց Ալեքսանդրետի սանջակի կառավարման նոր վարչակարգի մասին: Այն նախատեսում էր զորքերի դուրսբերում և Սանջակի տարածքում հատուկ կանոնակարգի հաստատում: Համաձայն ընդունված որոշման՝ սիրիական կառավարությունը պահպանում էր վերահսկողությունը Սանջակի արտաքին հարաբերությունների, մաքսային ծառայության և ֆինանսական համակարգի նկատմամբ: Թուրքերենը տվյալ տարածքում ստանում էր պաշտոնական լեզվի կարգավիճակ\*։ Սանջակը պետք է ապառազմականացվեր, իսկ նրա տարածքային ամբողջականությունը երաշխավորում էին Թուրքիան և Ֆրանսիան: Բացի այդ՝ Թուրքիային Սիրիայի և Ֆրանսիայի հետ հավասար իրավունք էր տրվում օգտվելու

\* Ավելի ուշ կանոնադրության մեջ ներառվեցին դրույթներ, որոնք արաբերենին տալիս էին երկրորդ պաշտոնական լեզվի կարգավիճակ:

Ալեքսանդրեոսի նավահանգստից [23]: Ավելի ուշ՝ նույն թվականի մայիսի 29-ին, Ազգերի լիգան հաստատեց Ալեքսանդրեոսի սանջակի Սահմանադրությունը: Միաժամանակ, ժնկում ստորագրվեցին Սանջակի վերաբերյալ ֆրանս-թուրքական համաձայնագրեր, որոնք հետագայում Թուրքիայի խորհրդարանը վավերացրեց: Թուրքիայի վարչապետ Ի.Ինենյուն այդ ժամանակ հայտարարեց, թե «հիմնախնդիրը» հաջողությամբ լուծվել է [24]:

1937թ. հոկտեմբերին Ազգերի լիգայի խորհուրդը հավանություն տվեց Սանջակի տեղական օրենսդրական ժողովի ընտրությունների անցկացմանը, որոնք պետք է տեղի ունենային ազգային-կրոնական համայնքների համամասնական ներկայացուցչական սկզբունքի հիման վրա [25]: Ընտրական օրենսդրության նախապատրաստական աշխատանքներին մասնակցելու և ընտրությունների ընթացքը վերահսկելու նպատակով ձևավորվեց հանձնաժողով՝ կազմված Ֆրանսիայի, Թուրքիայի, Մեծ Բրիտանիայի և Շվեդիայի ներկայացուցիչներից: Այնուհետև Ալեքսանդրեոսի սանջակի Ազգային ժողովում ընտրություններ անցկացնելու կապակցությամբ թուրքական կառավարությունը մեղադրեց ֆրանսիական իշխանություններին և Ազգերի լիգայի դիտորդներին՝ Սանջակի թուրքական բնակչության «իրավունքների սահմանափակման» հարցում, իսկ թուրքական համայնքի տեղական ղեկավարները հրաժարվեցին մասնակցել ընտրություններին: Ֆրանսիական և սիրիական կողմից հետևեցին պատասխան մեղադրանքներ Թուրքիային՝ այլ ազգային համայնքների վրա հարձակումների և անկարգություններ հրահրելու հետ կապված: 1938թ. գարնանը Սանջակում սկսվեցին զինված բախումներ թուրքերի և արաբների միջև[26]:

Այս ժամանակահատվածում ձևավորված իրավիճակի հանգուցալուծմանը նպաստեցին Եվրոպայում տեղի ունեցող իրադարձությունները. մասնավորապես նացիստական Գերմանիայի կողմից Ավստրիայի գավթումը: Այդ լարված իրավիճակում Ֆրանսիան նպատակահարմար գտավ Թուրքիայի հետ համաձայնության գալ թուրքական գործերը Սանջակ մտցնելու հարցում, որից հետո՝ հուլիսի 5-ին, թուրքական գործերը մտան Սանջակ, ինչն էապես ազդեց օրենսդիր մարմնի ընտրությունների արդյունքների վրա[27]: Նույն թվականի հուլիսի 22-ին Սանջակի տարածքում անցկացված տեղական օրենսդիր մարմնի ընտրությունների արդյունքում թուրքական համայնքի ներկայացուցիչներն օրենսդիր մարմնում զբաղեցրին 40 տեղից 22-ը: 9 պատգամավորական մանդատ ստացավ այաուիական համայնքը [28], 5՝ հայկական համայնքը, 2-ական մանդատ ստացան հույների և արաբ-սունիների ներկայացուցիչները[29]: Օրենսդիր մարմինն առաջին իսկ նիստի ընթացքում որոշում ընդունեց Ալեքսանդրեոսի սանջակը դուրս բերել Սիրիայի կազմից և նրա տարածքի վրա հռչակել Հաթայի Անկախ Հանրապետությունը: Նոր պետության գործադիր և օրենսդիր մարմինների կարևորագույն պաշտոններում ընտրվեցին թուրքական համայնքի ներկայացուցիչներ: Նորաստեղծ Հաթայի Հանրապետության կառավարությունն ի սկզբանե չէր թաքցնում, որ իր վերջնանպատակը թուրքական պետության կազմ մտնելն է:

1939թ. վերսկսեցին նախկին Սանջակի հետագա ճակատագրի վերաբերյալ ֆրանս-թուրքական բանակցությունները, որոնք ընթանում էին նոր՝ երկկողմ պայմանագրի շուրջ: Գիտակցելով ֆրանսիական դիվանագիտության դիրքերի թուլությունը՝ Անկարան առաջ քաշեց Ֆրանսիայի կողմից Հաթայի Հանրապետության անկախության ճանաչման պահանջ: Հունիսի 23-ին Փարիզում վերջապես ստորագրվեց ֆրանս-թուրքական փոխօգնության մասին հռչակագիրը, որը նախատեսում էր երկու երկրնե-

րի համագործակցություն՝ երրորդ երկրի կողմից հարձակման դեպքում: Նույն օրը Անկարայում կնքվեց առանձին պայմանագիր նախկին Ալեքսանդրետի սանջակի խնդրի վերաբերյալ, որով ֆրանսիացիները ճանաչում էին Հաթայի Հանրապետությունը, իսկ թուրքական իշխանությունը պարտավորվում էր ճանաչել Սիրիայի հետ նոր սահմանը և հետագայում հարգել Սիրիայի Հանրապետության տարածքային ամբողջականությունը [30]: 1939թ. հուլիսին Հաթայի Հանրապետության Ազգային ժողովը փաստացիորեն ձևական ընթացակարգով որոշում ընդունեց լուծարման և Թուրքիային միավորվելու մասին: Քիչ ավելի ուշ թուրքական Հաթայ գավառի վերածված նախկին Ալեքսանդրետի Սանջակի տարածքից դուրս հանվեցին ֆրանսիական զորքերը, իսկ իշխանության տեղական մարմինների համակարգը զլխավորեց Անկարայից նշանակվող նահանգապետը: Փաստացիորեն, Ալեքսանդրետի սանջակը մի շարք այլ տարածքների հետ միասին դարձավ Թուրքական պետության Հաթայ գավառը:

1946թ. անկախացումից հետո էլ Սիրիան չհաշտվեց Թուրքիայի կողմից Սանջակի բռնակցման հետ և երկար տարիներ շարունակում էր մարզը քարտեզների վրա պատկերել իր կազմում[31], իսկ ներկայիս թուրք-սիրիական սահմանը դրանցում ներկայացվում էր որպես ժամանակավոր[32]: Օրինակ թուրք-սիրիական հարաբերությունների հայտնի հետազոտող Դ.Փայխը նշում է, որ «Առաջին դեպքը, երբ Դամասկոսը ստիպված էր սանջակը պատկերել Թուրքիայի կազմում, 1987թ. էր, երբ միջերկրածովյան մարզական խաղերն անցկացվում էին Սիրիայում, և Անկարան սպառնացել էր բռնկոտել խաղերը՝ Հաթայի երկրամասն իր կազմում չպատկերելու դեպքում» [33]: Զուգահեռաբար, անկախացումից ի վեր սիրիական իշխանությունները ՄԱԿ-ում իրենց ելույթներում պարբերաբար պահանջում էին սանջակը ետ վերադարձնել [34], քանի որ դա այդ տարիներին մանդատային կառավարման իրավակարգի խախտում էր [35]: Միաժամանակ Սիրիան իր հերթին փորձում էր հակաքայլեր ձեռնարկել Թուրքիայի դեմ: Դամասկոսն աջակցում էր հակաթուրքական ահաբեկչական ուժերին և էթնիկ խմբավորումներին (քրդական), որպեսզի թուլացնի կամ մասնատի Թուրքիան, ինչը հեռանկարում հնարավորություն կտար «բռնակցել Հաթայի երկրամասը»:

Արդեն անկախացած Սիրիայի նոր ձևավորված քաղաքական էլիտան իր պաշտոնավարման հենց սկզբից օրակարգային դարձրեց Ալեքսանդրետի սանջակի վերադարձի հարցը: Սիրիայում ստեղծված Ալեքսանդրետի պաշտպանության կոմիտեն դիմեց Արաբական պետությունների լիգա՝ զրավված արաբական տարածքի հիմնախնդրի քննարկման նպատակով [36]: Արաբական երկրների աջակցությունը ստանալու նպատակով սիրիական կողմը պնդում էր, որ Ալեքսանդրետը Միջերկրածովյան շրջանում ռազմավարական նշանակության նավահանգիստ է արաբական աշխարհի և հատկապես Սիրիայի ու Իրաքի համար:

1953թ. Սիրիայում խորհրդարանական ընտրությունների ընթացքում Ալեքսանդրետի սանջակի հարցը բուռն քննարկումների նոր ալիք բարձրացրեց: Ընտրություններին մասնակցող մի շարք թեկնածուներ հայտարարում էին սանջակի՝ Սիրիային միացման անհրաժեշտության մասին [37]: 1955թ. բողոքի նոր ալիք բարձրացավ արդեն Հալեպի ուսանողության շրջանում, ովքեր հանդես էին գալիս սիրիական տարածքների վերադարձի օգտին: Այս շրջանում թուրքական կողմն ուշի ուշով հետևում էր Սիրիայում սանջակի խնդրի վերաբերյալ հասարակական և քաղաքական էլիտայի շրջանակներում արվող հայտարարություններին՝ փորձելով հակաքայլեր մշակել: 1955թ. թուրք-սիրիական բանակցությունների ընթացքում Թուրքիայի վարչապետ Ա.Մենդերեսը կարծիք հայտնեց, որ Թուրքիան իր հերթին ցավում է «Առաջին

աշխարհամարտի ընթացքում կորսված Հայեպ քաղաքի համար»[38]: Նմանօրինակ հայտարարությունը յուրահատուկ պատասխան էր՝ ուղղված սիրիական «տարածքային հավակնությունների» դեմ: Այս կերպ Թուրքիան փորձեց ցույց տալ, որ, եթե Սիրիան հաստատակամ է սանջակի նկատմամբ հավակնությունների հարցում, ապա իրենք նույնպես փոխադարձ հավակնությունների քաղաքական օրակարգ ունեն և պաշտպանվողի քաղաքական վարքագիծ չեն որդեգրի:

Սակայն հարկ է փաստել, որ, չնայած Ալեքսանդրետի սանջակի հիմնահարցի կարևորությանը, այն միշտ չէ, որ եղել է սիրիական արտաքին քաղաքականության առաջին հորիզոնականում: Դա կապված էր մի կողմից՝ տարածաշրջանային գործընթացների (20-րդ դարի 60-ականների վերջին 70-ականների սկզբին սիրիական քաղաքական օրակարգի առաջնային խնդիրը դարձավ 1967թ. Իսրայելի հետ պատերազմի հետևանքների հաղթահարումը), մյուս կողմից՝ 1940-ականներից տարածաշրջանում մեկնարկված աշխարհաքաղաքական սուր փոխակերպումների ու մրցակցության հետ:

Մասնագիտական գրականության մեջ ընդունված է, որ թուրք-սիրիական հարաբերություններում նոր էջ բացվեց Սիրիայի նախագահ Ա.Ջադիդի հեռացման և Հ.Ասադի՝ քաղաքական ասպարեզ մուտքով: Սիրիական նոր դեկավարության կողմից երկրի զարգացման ուղեգծերի որոշակիացման արդյունքում[39] թուրք-սիրիական հարաբերությունները սկսեցին քայլ առ քայլ փոխակերպվել: Որպես դրա դրսևորում՝ 1972թ. Թուրքիայի արտաքին գործերի նախարար Հ.Բայուլքենը այցելեց Դամասկոս և սիրիացի իր գործընկերոջ՝ Աբդ Ալ-Հայիմ Հադդամի հետ քննարկեց երկկողմ հարաբերությունների ողջ օրակարգը, այդ թվում՝ առևտրի, տրանսպորտի և այլ ոլորտներում ապագա համագործակցության հնարավորությունները [40]:

20-րդ դարի 70-ականներից հետո Ալեքսանդրետի հարցը թուրք-սիրիական հարաբերությունների օրակարգ վերադարձավ միայն 2000թ. հետո, երբ հարևան երկրները, հաղթահարելով քրդական հիմնախնդրի հետ կապված մի շարք երկկողմ ձգնաժամեր, 1998թ. Թուրքիայի Ջեյհան քաղաքում (Ադանայի նահանգ) կնքեցին համաձայնագիր, որը ենթադրում էր երկկողմ հարաբերություններում նվազագույնի հասցնել «քրդական» գործոնի դերակատարումը՝ դրանից բխող անդրադարձերով [41]: Կողմերը պարտավորվում էին որևէ կերպ չօժանդակել որևէ կառույցի կամ էթնիկ խմբավորման, որը կարող էր ոչ կառուցողական դերակատարում ունենալ հարևան երկրի համար [42]: 1998թ. վերոնշյալ իրադարձություններից հետո երկկողմ հարաբերություններում որոշակի առաջընթաց գրանցվեց միայն 2000թ. կեսերին: Մի շարք ՁԼՄ-ների կարծիքով՝ երկու երկրների միջև հարաբերություններում ջերմացման մասին վկայում էր Թուրքիայի նախագահ Ա.Սեզերի ներկայությունը Հ.Ասադի հուղարկավորության արարողությանը: Մասնավորապես, նշվում էր, «որ սիրիական դեկավարությունը շատ զգացված էր Թուրքիայի կողմից նման բարձրաստիճան ներկայությամբ» [43]: Սիրիական կողմը գնահատեց Թուրքիայի այդ քայլը[44]:

Թուրք-սիրիական փոխհարաբերությունները նոր փուլ թևակոխեցին Թուրքիայում Ռ.Էրդողանի գլխավորած Արդարություն և Ջարգացում Կուսակցության (ԱԶԿ) իշխանության գալուց հետո: 2003թ. հունվարին Անկարա այցելեց Սիրիայի արտգործնախարար Ֆարուկ Աշ-Շարասն: Այցի կարևորության մասին էր վկայում այն, որ Սիրիայի արտգործնախարարը չանդրադարձավ երկու երկրների տարածքային վեճերին[45], ինչը լավատեսություն էր ներշնչում թուրք-սիրիական հարաբերությունների հետագա զարգացման մասով: Թուրքիան գոհ էր, որ Սիրիան խստորեն հետևում էր 1998թ. հոկտեմբերի հայտնի ձգնաժամից հետո ստորագրված Ջեյհանի համաձայնագրին:



Ձուգահեռաբար թուրք-սիրիական հարաբերությունների զարգացման դինամիկայի վերաբերյալ իր գոհունակությունն էր հայտնում նաև Սիրիայի նախագահ Բ.Ասադը, որը լիբանանյան «Աս-Սաֆիրե» թերթին տրված հարցազրույցում նշում էր, որ թուրք-սիրիական փոխհարաբերությունները «գտնվում են բարձր մակարդակի վրա», իսկ Թուրքիայի վարչապետ Ա.Գյուլի վերջին այցը Դամասկոս «զարկ է տվել դրանց զարգացմանը»[46]:

2004թ. Սիրիայի անկայության հռչակումից ի վեր առաջին անգամ Սիրիայի նախագահը պաշտոնական այցով մեկնեց Անկարա: Ոլորտի մասնագետները Ասադի այցը բնութագրեցին որպես Սիրիայի և Թուրքիայի միջև հիմնական խնդիրները վերջնականապես հանգուցալուծելու փորձ: «Այս այցը շատ կարևոր է մեզ համար, քանի որ առաջին անգամ Թուրքիա է այցելում Սիրիայի նախագահը: Համոզված եմ, որ այցը նոր էջ կբացի թուրք-սիրիական հարաբերություններում», - հայտարարեց Թուրքիայի արտգործնախարար և փոխվարչապետ Ա.Գյուլը[47]: Հիշատակման է արժանի նաև այն, որ Թուրքիա կատարվելիք այցի նախօրեին Հ.Ասադը, հարցազրույց տալով CNN-Turk հեռուստաալիքին[48], հայտարարեց, թե Իրաքում քրդական կամ էթնիկ հիմքով ցանկացած այլ տիպի միավորի կազմավորումն անընդունելի է՝ բնութագրելով դա որպես «կարմիր գծի» խախտում: Դիրքորոշում, որը նույնական էր թուրքական մոտեցման հետ: Միաժամանակ, Թուրքիայում լրագրողներին հետ հարցազրույցում Սիրիայի նախագահը կողմ արտահայտվեց Թուրքիայի ԵՄ անդամակցության շուրջ[49]: Ասադն ընդունեց Թուրքիայի հետ սահմանային խնդրի առկայությունն Ալեքսանդրետ-Իսքենդերուն նահանգի մասով, սակայն միաժամանակ ընդգծեց, որ հարաբերությունների ամրապնդումը «պետք է սկսել այն ամենից, ինչը միավորում է երկու երկրներին»: Նրա կարծիքով սահմանային տարածայնությունները «կկարգավորվեն հետագայում՝ փոխադարձ շահերի հիմքով» [50]: Ի դեպ՝ Ասադի այցից դեռ մեկ տարի առաջ Սիրիայում տպագրված քարտեզներում Հաթայը ներկված էր միևնույն գույնով, որով ներկված էր Թուրքիայի տարածքը: Դա վկայում էր տարածքային հիմնախնդիրներում սիրիական իշխանությունների քաղաքականության փոփոխության մասին[51]:

2005թ. Սիրիայի և Թուրքիայի արտգործնախարարությունները ձեռնամուխ եղան թուրքական Հաթայ նահանգի շրջանի վիճելի սահմանային տարածքների խնդրի կարգավորմանը [52], որով զբաղվելու էր ձևավորված համատեղ հանձնաժողովը\*։ Հարկ է նշել, որ նման դժվար լուծելի հիմնախնդրի վերաբերյալ միայն բանակցությունների գործընթացի առկայությունն արդեն վկայում էր այն մասին, որ երկկողմ հարաբերությունների ցավոտ խնդիրներից ևս մեկը կարող էր օրակարգից հանվել մոտ ապագայում: Վերոնշյալը, բնականաբար, ենթադրում էր, որ Սիրիան փաստացիորեն համակերպվել է սանջակի կորուստի հետ և որպես գերակայություն իր համար ընտրել է հարաբերությունների բարելավումը հյուսիսային հարևանի հետ՝ դրանից բխող քաղաքական, տնտեսական և այլ օգուտներով:

Սակայն իրավիճակը 21-րդ դարի առաջին տասնամյակում լիովին փոխվեց՝ փոխելով ջերմացման միտումներ արձանագրող երկու երկրների հարաբերությունները: 2010-11թթ. քաղաքացիական բախումները Սիրիայում և Թուրքիայի աջակցությունը սիրիական հակակառավարական ուժերին և Սիրիայում գործող ահաբեկչական

\* Խոսքն այն սահմանային տարածքների մասին է, որոնք մինչև 1939թ. գտնվում էին Սիրիայի և Թուրքիայի քաղաքացիների մասնավոր տնօրինության տակ: Երկու կողմերի հողատերերը կորցրին իրենց սեփականությունն այն բանից հետո, երբ Իսքենդերուն նահանգն անցավ Թուրքիային, և երկու երկրների միջև սահմանները փոփոխման ենթարկվեցին:

*խմբավորումներին, ինչպես նաև սահմանափակ թվով ռազմական ներկայությունը սիրիական հյուսիսային տարածքներում, պարզորոշ ցույց տվեցին, որ կայուն և զարգացած Սիրիան թուրքական կողմին ամենևին չափեկան չէ, ուստի թուրքական ներկա «իսլամիստներն» ամեն ջանք գործադրում են գլխատելու համար Սիրիան՝ այն դարձնելով անինքնիշխան և թույլ: Իսկ երբեմնի Ալեքսանդրետի սանջակի հիմնահարցը Մերձավոր արևելյան ներկա քաղաքական օրակարգում չունի արդիականություն, քանի որ տարածաշրջանը գտնվում է լիովին նոր տրամաբանություն ենթադրող զարգացումների և տարածքային վերաբաշխումների շեմին, որոնց արդյունքում կարող են ստեղծվել նոր երկրներ, և մասնատվեն հները:*

### **ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ**

1. Որպես վարչատարածքային միավորի բաժանման հիմք դիտվում էր փաշալիկի (արաբ. «վիլայեթ») նահանգի սկզբունքը: Տե՛ս Կարապետյան Ռ., Արաբական երկրների նոր և նորագույն պատմություն, Եր., 2003, էջ 11; Հովհաննիսյան Ն., Արաբական երկրների պատմություն, հատոր 2, Եր., 2007, էջ 74:
2. Громыко А.А. и др., “История дипломатии”, дипломатия на первом этапе общего кризиса капиталистической системы, 2-е изд.: под ред., Т. 3, М., 1965, стр. 26.
3. Տե՛ս *Asie Française*, Numéro 13; Paris, 1930:17:
4. Տե՛ս *The Sanjak of Alexandretta: A Forgotten Syrian Territory*, Al-Zawba'ah: Issue 9; vol. 2; November 1998, pp. 4-5. <http://ssnp.net/content/view/828/>:
5. Տե՛ս Ա.Ա.Բայրամյան, Ալեքսանդրետի սանջակի իրավական ստատուսը և քաղաքական խմբավորումները: 1920-1930-ական թվականներ, ՀՍՍՀ ԳԱ Տեղեկագիր հմ. 12, 1964, էջ 18:
6. Տե՛ս Կարապետյան Ռ., նշվ. աշխ. էջ 106-113:
7. Տե՛ս Հովհաննիսյան Ն., Արաբական երկրների նկատմամբ Թուրքիայի տարածքային հավակնությունները նորագույն շրջանում // Մերձավոր Արևելքի և Միջին Արևելքի երկրներ և ժողովուրդներ, հողվածների ժողովածու, հատոր 23, Եր., 2004, էջ 159-160:
8. Տե՛ս Агаджанян М., Александретский Санджак: потерянная родина армян, Норавак Имнадрам, 17.05.2007, [www.noravank.am](http://www.noravank.am), ст. 2.
9. Տե՛ս *Receuil des Actes Diplomatiques en vigeur dans les Etats du Levant sous Mandat français*. Beyrouth, 1935: p. 195:
10. Տե՛ս Arménag Aprahamian, *Le Sanjak d'Alexandrette*, 2008, p. 23:
11. Տե՛ս Саакян, Р. Г. (1984) Анкарский договор 1921 года и судьба киликийских армян. Պատմա-բանասիրական հանդես, հ. 2 . 1984-2(132), стр. 132:
12. Հարկ է նշել, որ Անկարայի պայմանագիրն ուներ նաև գաղտնի մաս, որը վերաբերում էր ֆրանս-թուրքական շփումների ռազմական բաղադրիչին: Մասնավորապես՝ ֆրանսիան պարտավորվում էր Թուրքիային վաճառել մոտ 200 մլն ֆրանկ ընդհանուր արժողությամբ զինամթերք: Տե՛ս Саакян, Р. Г., նշվ. աշխ., стр. 135:
13. Տե՛ս Сагимбаев А.В. Проблема Александретского санджака в контексте определения границ подмандатных территорий (1921-1939гг.). Брянский государственный университет, стр. 2:
14. Տես Ա.Ա.Բայրամյան, նշվ.աշխ, էջ 137:
15. Տես *Le Conflit d'Alexandrette et la Societe des Nations*, Damas, 1949, p. 5.
16. Տես Ա.Ա.Բայրամյան, նշվ.աշխ, էջ 138:

17. Նույն տեղում:
18. 1936թ. անցկացված մարդահամարի պաշտոնական տվյալներով սանջակի 225.000 բնակչությունը բաժանվում էր ազգային դավանական խմբերի. թուրքեր - 85.242, 38 տոկոսը, ալևի-արաբներ - 62.026, 27 տոկոս, սուննի-արաբներ - 22.161, 10 տոկոսը, հայեր - 28.857, 13 տոկոս, հույն-ուղղափառ և այլ քրիստոնիաներ - 21.371, 9 տոկոս, քրդեր, չերքեզներ, ալբանացիներ, հրեաներ, և այլն - 951, 2,5-3 տոկոսը: Տե՛ս Uğur Kaya, Dilek Yankaya, "Les relations de la Turquie avec la Syrie", Istanbul, 2013, էջ 4:
19. Տե՛ս Jacquot Paul, Antioche. Tome I.Beyrouth, 1931, 31, Véou, Paul de Le Désastre d'Alexandrette, Paris. 1938: pp. 42-74:
20. Տե՛ս Arménag Aprahamian, նշվ.աշխ., p. 11:
21. Տե՛ս Сагимбаев А.В., նշվ.աշխ, стр. 2:
22. Տե՛ս Պայրամեան Ա.Ա., Ալեքսանտրէթի սանձակի հարցը և միջազգային դիվանագիտությունը 1918-1939. Լիբանան, 1999, էջ 110-126:
23. Агаджанян М., նշվ. աշխ, стр. 3:
24. Громыко А.А., նշվ.աշխ., стр. 701:
25. Պայրամեան Ա.Ա., նշվ.աշխ., էջ 161:
26. Агаджанян М., նշվ.աշխ., стр. 3:
27. Կարճ ժամանակահատվածում թուրքական բնակչության թիվը կտրուկ աճեց՝ 40%-ից հասնելով 60%-ի (Տես Պայրամեան Ա.Ա., նշվ.աշխ, էջ 168):
28. Իսլամական կրոնական ուղղություն, ճյուղավորում կամ աղանդ, որը, ըստ ոլորտի մասնագետների, ավելի շատ հարում է շիականությանը:
29. Агаджанян М., նշվ.աշխ., стр. 5.
30. Նույն տեղում:
31. Uğur Kaya, Dilek Yankaya, նշվ.աշխ., p 14:
32. Տե՛ս Oylaylarla Türk Dış Politikası. Ankara 1990, стр. 619-620, Ахмедов В.-Противостояние: Сирия- Турция // Журнал Азия и Африка сегодня, N 1, 2000, p. 12
33. Daniel Pipes, The Greater Syria: The History of An Ambition, New York, 1990, p.141.
34. Daniel Pipes, Syria Beyond The Peace Process, Washington, 1996, p. 54.
35. Պաշտոնական Դամասկոսի պահանջատիրությունն արդարացված էր, քանի որ մանդատային իշխանությունները՝ (տվյալ դեպքում Ֆրանսիան) մանդատային խարտիայի չորրորդ հոդվածի համաձայն, պարտավորվում էր հետևել, որպեսզի Սիրիային և Լիբանանին պատկանող և ոչ մի տարածք չչնորհվի երրորդ կողմի, այդ թվում և վարձակալության հիմունքներով, ինչպես նաև չդրվի երրորդ կողմի վերահսկողության տակէ (Տե՛ս Melhem E., The Sanjak of Alexandretta: A Forgotten Syrian Territory, <http://ssnp.net/content/view/828/>)
36. Տե՛ս Sanjian A. The Sanjak of Alexandretta(Hatay). Its impact on Turkish-Syrian relations (1939-56), The Middle East Journal., vol 10, 1956, pp. 382-383.
37. Մամուլում ակտիվորեն քննարկվում էր ոչ միայն Ալեքսանդրետի, այլև Տավրոսի լեռների շրջակայքում գտնվող որոշ տարածքների միացման խնդիրը: Տե՛ս Daniel Pipes, նշվ. աշխ. pp. 97-98.
38. Նույն տեղում:
39. Григорян Г.М. Позиция Сирии в ближневосточном конфликте. Ер., 1989, стр. 158-159; Сирийская Арабская Республика (Институт Ближнего Востока). Отв. Ред. В.М. Ахмедов, В.А. Исаев, А.О. Филоник. М., 1997, стр. 160

40. 1974-1975թթ. ընթացքում արտագործնախարարները ևս մի քանի անգամ հանդիպումներ ունեցան երկու երկրների մայրաքաղաքներում: Այս տարիներին թուրք-սիրական շփումների օրակարգ վերադարձավ Ալեքսանդրետի սանջակի հիմնախնդիրը, որը պատճառ էր հանդիսացել, որ երկու երկրների տարածքների սխալ բաժանման հետևանքով բազում սիրիացի գյուղացիների հողատարածքներ մնացին Թուրքիայի տարածքում և հակառակը: Հետագա տարիների ընթացքում սիրիացի և թուրք գյուղացիները ստիպված էին անօրինաբար հատելու պետական սահմանը, ինչը հաճախ վերաճում էր թուրք և սիրիացի սահմանապահների բախումների: Խնդիրը սակայն դիվանագիտական շփումների արդյունքում լուծում չստացավ, ավելին՝ այն պատճառ հանդիսացավ հարաբերությունների հերթական սրման համար:
41. Türk Dış Politikası. Cilt 2, Istanbul 2002, стр. 565; Ахмедов. В.М. Сирийско-турецкое противостояние и курдский вопрос// сб. Статей “Ближний Восток и Современность”, вып. 7, М., 1999, стр.20; Mahmut Bali Aykan. The Turkish-Syrian Crisis of October 1998: The Turkish View// Middle East Policy, N 4, Volume 6, June 1999, p. 174; Ахмедов В.М. Сирия при Башаре Асаде. Региональный опыт модернизации в условиях внешней нестабильности. М., 2005, стр. 144.
42. Սիրիան, փոխադարձության սկզբունքով, արգելում էր իր տարածքից Թուրքիայի նկատմամբ ծավալվող ցանկացած գործունեություն, պարտավորվում էր կասեցնել ցանկացած օժանդակություն և իր տարածքում ՔԲԿ-ի ագիտացիոն գործունեությունը, ընդունում էր ՔԲԿ-ն որպես ահաբեկչական կազմակերպություն, արգելում էր ՔԲԿ-ի անդամներին՝ օգտագործել իր տարածքը երրորդ երկրներ անցնելու համար, պետք է ձեռնարեր բոլոր անհրաժեշտ միջոցները՝ ՔԲԿ-ի ղեկավարի մուտքը Սիրիա բացառելու համար (Առավել մանրամասն տե՛ս Ахмедов В.М. նշվ.աշխ, стр. 20) Ըստ որոշ չհաստատված տեղեկությունների՝ հանդիպման ժամանակ կնքվել են նաև մի շարք այլ գաղտնի համաձայնագրեր, որոնք, սակայն, չեն հրապարակվել (Տե՛ս Robert Olson. Turkey's Relations with Iran, Syria, Israel and Russia, 1991-2000: the Kurdish and Islamist Questions// Mazda Publishers, Costa Mesa (California), 2001; The Kurdish Question and Geostrategic Changes in the Middle East after the Gulf War// Journal of South Asian and Middle Eastern Studies, № 4, Volume 17, Summer 1994 p.114)
43. Карапетян Р. Новые тенденции в развитии турецко-сирийских отношений// Туркологические и османоведческие исследования, Ереван- 2003, аль-Заман – 08.09.2000, Jerusalem Post -29.10.2000
44. Սիրիայի համար դա կարևոր էր, քանի որ նախագահ ընտրվելուց հետո Ա. Սեզերը, հակառակ բոլոր դիվանագիտական կանոններին, իր առաջին այցը կատարեց Սիրիա հենց Հ.Ասադի հուղարկավորությանը ներկա գտնվելու նպատակով: Մասնագետներն ընդգծում էին Ա. Սեզերի դերը Սիրիայի հետ հարաբերությունների սերտացման գործում նաև հետագա տարիներին. Steu Radikal -08.01.2004
45. Turkish Daily News-27.02.2003
46. Ас-Сафир -26.03.2003
47. РИА Новости- 06.01.2004
48. Syrian president makes landmark Turkey trip, Tuesday, January 6, 2004 Posted: 1618 GMT (12:18 AM HKT), <http://edition.cnn.com/2004/WORLD/meast/01/06/turkey.syria.reut/>
49. Пульс планеты - 06.01.2004
50. Նույն տեղում
51. Milliyet-17.01.2003
52. РИА Новости – 13.06.2005

ԱՄՓՈՓԱԳԻՐ

Ալեքսանդրետի սանջակի հիմնախնդիրը որպես թուրք-սիրիական  
հարաբերությունների վրա ազդող պատմական գործոն  
Արսեն Զուլֆալակյան

Հոդվածը նվիրված է Մերձավոր Արևելքում երկու հզոր երկրների՝ Թուրքիայի և Սիրիայի պատմական հարաբերությունների տարածքային բաղադրիչի՝ Ալեքսանդրետի սանջակի հիմնահարցի հետազոտմանը: Այս խնդիրն իրենով տարիներ շարունակ պայմանավորել է սիրիաթուրքական հարաբերությունների օրակարգը, ինչպես նաև հանդիսացել մի շարք գերտերությունների՝ Ֆրանսիայի, Անգլիայի տարածաշրջանյին քաղաքականության առանցքային օղակի, միջազգային կազմակերպությունների՝ Ազգերի Լիգայի քննարկման կարևոր հիմնախնդիր, տարածաշրջանում ուժային հարաբերակցության փոփոխման կարևոր գործոն: Հոդվածում դիտարկվում է պատմական իրադարձությունների ողջ շղթան, որը պայմանավորել է Ալեքսանդրետի սանջակի նկատմամբ հավակնությունների միջազգային պատմական ասպեկտները, ինչպես նաև հետազայում նրա՝ Թուրքիային միանալու գործընթացը:

*Բանալի բառեր՝ թուրք-սիրիական հարաբերություններ, Ալեքսանդրետի սանջակ, մանդատային իշխանություն, Թուրքիա, Սիրիա, Մերձավոր Արևելք:*

РЕЗЮМЕ

Проблема Александреттского санджака как исторический фактор, влияющий на  
турецко-сирийские отношения  
Арсен Джулфалакян

Статья посвящена изучению вопроса Александреттского санджака, который является территориальной составляющей исторических отношений Турции и Сирии – двух могущественных стран на Ближнем Востоке. Этот вопрос многие годы определял повестку турецко-сирийских политических отношений. Он также являлся ключевым вопросом региональной политики сверхдержав того периода, в частности Франции и Великобритании, обсуждался в Лиге Наций, а также являлся важным фактором поддержания баланса сил в регионе.

В статье рассматривается весь цикл исторических событий, определивших международные претензии по отношению к Александреттскому санджаку с исторической точки зрения, а также последующий процесс его присоединения к Турции.

*Ключевые слова: турецко-сирийские отношения, Александреттский санджак, мандатная власть, Турция, Сирия, Ближний Восток.*

**SUMMARY**

**The Problem of the Sanjak of Alexandretta as a Historical Factor  
Impacting Turkish-Syrian Relations  
Arsen Julfalakyan**

The aim of this article is to examine the territorial issue of the Sanjak of Alexandretta within the context of the two powerful countries in the Middle East -Turkish-Syrian historical relations. For many years Turkish-Syrian bilateral political agenda has been conditioned by this issue. It was also an essential component of the regional policy of then great powers, particularly France and Great Britain. It was on the agenda of the League of Nations as an issue of great importance. It also served as a significant factor for changing the balance of power in the region.

This article observes the whole chain of the historical events that was decisive for the international claims on the Sanjak of Alexandretta from historical perspective. The article also discusses the processes of the attachment thereof to Turkey.

***Keywords:** Turkish-Syrian relations, the Sanjak of Alexandretta, mandatory power, Turkey, Syria, the Middle East*